

EWA KOWAL, ROBERT KUSEK

Powieść irlandzka w XXI wieku

Chcąc dokonać ogólnej charakterystyki współczesnej powieści irlandzkiej, w poszukiwaniu najbardziej trafnej diagnozy zjawiska warto nie tylko sięgnąć po dążące do syntezy prace krytyków i historyków literatury¹, ale przede wszystkim uważnie przyjrzeć się samemu przedmiotowi opisu². Choćby utworowi *The Green Road* autorstwa Anne Enright z 2015 roku, który stanowi wręcz doskonałą ilustrację tego, czym jest powieść, a nawet literatura irlandzka w pierwszym piętnastolecu XXI wieku, kiedy to znani na całym świecie piszący Irlandczycy nie ograniczają się do kilku wybitnych jednostek³, ale tworzą sporą i rosnącą grupę.

Powieść Enright opowiada historię Rosaleen, która podejmując decyzję o sprzedaży rodzinnego domu, wymusza na swoich dzieciach (Helen, Dannie, Constance i Emmecie) powrót do hrabstwa Clare i wspólne spędzenie świąt Bożego Narodzenia – mimo że relacje między matką a potomstwem są naznaczone wzajemną niechęcią i żalem. Odnosząc się do swojego syna Dana, Rosaleen stwierdza na przykład: „Sama zrobiłam z niego tego, kim jest. Jest moim synem i nie żywię do niego sympatii. Podobnie jak on do mnie”⁴ (34). Constance wpada z kolei w panikę, kiedy okazuje się, że matka po sprzedaży domu chce zamieszkać właśnie z nią. Każde z dzieci reprezentuje grupę tematów czy problemów charakterystycznych dla współczesnej Irlandii, a tym samym przewijających się we współczesnych

■

¹ Na przykład: Harte, Parker 2000, Foster 2006, Garratt 2010, Ingman 2013, Harte 2014, Piątek 2015.

² Zwłaszcza próbom (samo)określenia, które zdaje się on podejmować i którym w nieunikniony sposób podlega: autotelicznie, czyli w warstwie diegetycznej tekstu, jak również w sposób zapośredniczony, tj. poprzez partycypację w obiegu wydawniczym i procesach rynkowych świata książki.

³ Można tu wymienić takich twórców, jak Oscar Wilde (1854–1900), George Bernard Shaw (1856–1950), William Butler Yeats (1865–1939), James Joyce (1882–1941), Samuel Beckett (1906–1989) oraz Seamus Heaney (1939–2013).

⁴ Przekłady wszystkich cytatów w tekście pochodzą od autorów. Odniesienia do *The Green Road* podane są w postaci numerów stron w nawiasach.

powieściach. Są to: religia, emigracja, nieheteronormatywność (Dan), kobiecość, macierzyństwo, miasto (Helen), wieś, choroba, niechciane dziedzictwo (Constance), emigracja, transgresja, nonkonformizm (Emmet). Skomplikowaną relację między Irlandią a językiem dobrze ilustruje związek pomiędzy główną bohaterką *The Green Road* a „jej” domem:

Z domem było coś nie tak, choć Rosaleen nie wiedziała, co to było takiego. To tak, jak gdyby nosiła płaszcz należący do kogoś innego. Płaszcz, który był taki sam, jak jej własny – identyczny, nawet co do kroju i rozmiaru – a który jednak nie był jej płaszczem. Czowała, że tak właśnie było. Ten płaszcz tylko wyglądał podobnie. Rosaleen zamieszkiwała niewłaściwy dom, z niewłaściwymi kolorami na ścianie i nie można już było nawet stwierdzić, jakie te właściwe kolory miałyby być, choć to ona sama je wybrała, lubiła je i żyła z nimi przez lata. I gdzie można się podziąć, jeśli ktoś we własnym domu nie czuje się jak w domu? (165).

Jeśli będziemy odczytywać najnowszy utwór Enright jako reprezentatywny i symptomatyczny dla całego zjawiska, to za uprawnione należy uznać poniższe sądy. Po pierwsze, powieść irlandzka jest dziś fenomenem globalnym czy też – jak określiliby to dyskurs postnarodowy – kosmopolitycznym zjawiskiem literackim (Gui 2013: 2). Potwierdza to nie tylko bestsellerowy status osiągnięty przez *The Green Road* po obu stronach Atlantyku⁵, ale także jej niemal równoczesna obecność na nieangielskojęzycznych rynkach wydawniczych⁶. Po drugie, powieść irlandzka nie jest synonimem jedynie sukcesu komercyjnego, lecz przede wszystkim krytycznego i artystycznego. Książka Enright znalazła się między innymi na liście powieści nominowanych w 2015 roku do Nagrody Bookera i Nagrody Costa⁷, została również ogłoszona powieścią roku przez tak wpływowe postaci krytyki i literatury anglojęzycznej, jak Sarah Churchwell, Justine Jordan, David Nicholls, Alex Preston oraz Helen Simpson. Po trzecie, powieść irlandzka wręcz obsesyjnie oscyluje wokół takich tematów, jak historia i trauma (zarówno indywidualna, jak i zbiorowa), pamięć czy rodzina – nawet jeśli zielona wyspa nie jest w niej bezpośrednio obecna. Wykazuje też ponadprzeciętne

■

⁵ Książka osiągnęła status bestsellera nie tylko w rodzimej Irlandii, ale także w Stanach Zjednoczonych oraz Kanadzie.

⁶ W Niemczech powieść ukazała się pod tytułem *Rosaleens Fest. Roman* zaledwie kilka miesięcy po swojej irlandzkiej/angielskiej premierze. Trwają prace nad wydaniem hiszpańskim (*El Camino Verde*) i francuskim (*La Route Verte*).

⁷ Powieść została ponadto nagrodzona Irish Book Award za rok 2015.

zainteresowanie językiem⁸. Wszystkie te wątki bez trudu można odnaleźć w historii Rosaleen. Stanowi ona swoistą metaforę Irlandii – matki, wyspy, kraju – która nie pozwala zapomnieć o sobie, oraz opresyjnej władzy, jaką roztacza nad życiem swoich córek i synów. Relacje pomiędzy Rosaleen a czwórką jej dzieci można też z łatwością odczytać jako ilustrację skomplikowanych związków między powieściopisarzami irlandzkimi a macierzą (ang. *motherland*) – związków naznaczonych przez antynomie ucieczki i powrotu, miłości i nienawiści, traumy i potrzeby oczyszczenia, globalności i lokalności.

Rozwinięcie powyższych obserwacji można odnaleźć w pracach badaczy zajmujących się współczesną literaturą irlandzką, nawet tych, którzy – jak my sami – pozostają sceptyczni wobec wąskiego czytania literatury według klucza narodowego. We wstępie do monumentalnej antologii irlandzkiej prozy Colm Tóibín na przykład zwraca uwagę na fakt, że najbardziej charakterystycznym aspektem epiki irlandzkiej jest szczególna subwersywność i antynomiczność: „Jeśli chcesz poczytać o kapryśkach ludzkiego serca lub ulotnej naturze czasu i miłości, sięgnij po Goethego. [...] Jeśli chcesz się dowiedzieć, jak miłość prowadzi do małżeństwa, przeczytaj Jane Austen. Ale jeśli chcesz się zagłębić w tajemniczą i ciemną nieświadomość [...], sięgnij po Brama Stokera, Charlesa Maturina i Josepha Sheridana Le Fanu” (Tóibín 1999: ix). Antynomia jest źródłem konfliktu; prowadzi też do przemocy, a w końcu do traumy. Spośród różnych tematów angażujących pisarzy irlandzkich Tóibín priorytetyzuje więc trzy: pożar, zabójstwa kobiet oraz pragnienie ojcobójstwa. I dodaje kolejny: „W tradycji irlandzkiej nikt nie pisze dobrze lub łatwo o szczęściu” (Tóibín 1999: xxi).

Taką diagnozę potwierdzają powieści omówione w naszym tomie. Powtarzają się w nich i wchodzą z sobą w różne, zazwyczaj nieszcześliwe, konfiguracje pewne wyraźnie rozpoznawalne tematy. Wspomniana problematyka rodziny, traumy, pamięci i historii sama w sobie nie wydaje się niczym wyjątkowym na tle literatury światowej. Tym, co zwraca uwagę, jest jednak jej nagromadzenie i natężenie. Niewątpliwie wynika to z rozpoznania ważnych dla dziejów Irlandii zjawisk i wydarzeń historycznych, takich jak wielowiekowe dziedzictwo kolonializmu (zapoczątkowane przez stopniowy podbój kraju przez Anglię w XII wieku) i jego konsekwencje, powstanie wielkanocne 1916 roku, wojna o niepodległość z lat 1919–1921 oraz niezwykle silny

⁸ Spośród krytyków najsilniej takie przekonanie wyraził Terry Eagleton, pisząc o relacji pomiędzy językiem angielskim a posługującymi się nim Irlandczykami oraz odwołując się do irlandzkiej pisarki przełomu XVIII i XIX wieku Marii Edgworth: „Język jest narzędziem pozorów, uwiedzenia i obrony – tak naprawdę wszystkim poza narzędziem reprezentacji. [...] Pełni funkcję strategiczną dla uciskanych” (Eagleton 1995: 171).

wpływ, jaki na społeczeństwo irlandzkie miała i w dużej mierze nadal ma religia, w szczególności rzymski katolicyzm. W związku z tym, że powyższe zjawiska są z sobą nierozzerwalnie powiązane, trudno byłoby przypisać każdą z ujętych w niniejszym tomie powieści jednej kategorii tematycznej. Równie mało konstruktywna byłaby próba pogrupowania powieści według kryteriów formalnych; dość wspomnieć, że chociaż część autorów omawianych utworów kontynuuje dziedzictwo irlandzkiego eksperymentu literackiego⁹, inni wykazują częste dla powieści anglojęzycznej przywiązanie do konwencji realizmu¹⁰; w obu tych tendencjach nierzadko zauważalne jest także dążenie do prostoty, oszczędności i kompresji oraz konkretności i materializmu¹¹. W związku z tym swoistym nakładaniem się na siebie tematów i form powieści prezentowane w niniejszej książce zostały ułożone w porządku chronologicznym. Kolejność ta nie jest wiążąca, a czytelnikom pozostawiono możliwość dowolnego łączenia tytułów oraz odczytywania dialogów, które wybrane do zbioru utwory niewątpliwie z sobą prowadzą.

Publikacja, którą składamy na Państwa ręce, ma zaprezentować polskim czytelnikom fenomen powieści irlandzkiej początku XXI wieku. Niemniej jednak, co warto podkreślić, nasza książka nie pretenduje do roli monografii totalnej, wyczerpująco omawiającej przedmiot krytycznego zainteresowania. Wręcz przeciwnie, zdajemy sobie sprawę z jej ograniczeń, zwłaszcza w związku z nieobecnością na jej kartach wielu powieści i autorów, którzy w ostatnich latach wyjątkowo silnie zaznaczyli swoją obecność w literaturze zielonej wyspy (by wymienić tylko: *At Swim, Two Boys* Jamiego O’Neilla [2001], *Star of the Sea* Josepha O’Connora [2002], *Adam Gould* Julii O’Faolain [2009], *Let the Great World Spin* Columa McCanna [2009], *The Dead Republic* Roddy’ego Doyle’a [2010], *Time Present and Time Past* Deirdre Madden [2013], *The Spinning Heart* Donala Ryana [2013], *The Glorious Heresies* Lisy McInerney [2015] czy *Beatlebone* Kevina Barry’ego [2015]). Zawartość niniejszej monografii nie jest jednak przypadkowa. Z jednej strony naszą ambicją było pokazanie bogactwa i różnorodności współczesnej powieści irlandzkiej, przy czym pod uwagę braliśmy nie tylko wyznaczniki formalne tekstów, ale też przynależność generacyjną ich twórców. „Powieść o wielkim domu” (*The Story of Lucy Gault*) spotyka się więc w tej monografii z narracją autobiograficzną (*Nora Webster*) i fantazją historyczną (*The Little Red Chairs*), a giganci literatury irlandzkiej XX wieku

■
⁹ Przede wszystkim Jamesa Joyce’a i Samuela Becketta – widzimy to zwłaszcza u Eimara McBride.

¹⁰ Czego przykładem są John Banville, Colm Tóibín i Sebastian Barry.

¹¹ Jak np. u Emmy Donoghue i Anne Enright.

(John McGahern i Edna O'Brien) z debiutującymi w latach 90., a dziś uznanymi za klasyków współczesności (Sebastianem Barrym, Anne Enright, Colmem Tóibínem) oraz nowymi głosami (Eimear McBride, Alanem Monaghanem). Z drugiej zaś strony wybór poszczególnych tekstów miał za zadanie wyróżnić zasygnalizowane powyżej siatki powiązań między poszczególnymi tytułami i tym samym zaświadczyć o dystynktywnym charakterze tego gatunkowo-narodowego zjawiska.

Musimy także podkreślić, że ostateczny kształt monografii wiele zawdzięcza wnikliwej i inspirującej lekturze recenzenta, profesora Krzysztofa Fordońskiego, któremu w tym miejscu chcielibyśmy złożyć nasze serdeczne podziękowania.

W październiku 2015 roku, kiedy kończyliśmy prace nad niniejszą publikacją, na łamach dziennika „The Guardian” Justine Jordan ogłosiła nadzieję nowego, „postkryzysowego” boomu na powieść irlandzką (Jordan 2015). Miejsce traumy, nostalgii i realizmu mają, zdaniem dziennikarki, w najbliższych latach zająć gniew, czarny humor i oryginalny eksperyment. Czy jej diagnoza okaże się słuszna, przyjdzie sprawdzić za kolejnych 15 lat.

Bibliografia

- Eagleton T. (1995), *Heathcliff and the Great Hunger. Studies in Irish Culture*, London: Verso.
- Enright A. (2015), *The Green Road*, London: Jonathan Cape.
- Foster J.W. (2006), *The Cambridge Companion to the Irish Novel*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Garratt R.F. (2010), *Trauma and History in the Irish Novel. The Return of the Dead*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Gui W. (2013), *National Consciousness and Literary Cosmopolitics. Postcolonial Literature in a Global Moment*, Columbus: The Ohio State University Press.
- Harte L. (2014), *Reading the Contemporary Irish Novel 1987–2007*, Chichester: Wiley-Blackwell.
- Harte L., Parker M. (2000), *Contemporary Irish Fiction. Themes, Tropes, Theories*, Basingstoke: Macmillan Press.
- Ingman H. (2013), *Irish Women's Fiction. From Edgeworth to Enright*, Sallins: Irish Academic Press.
- Jordan J. (2015), *A New Irish Literary Boom. The Post-Crash Stars of Fiction*, „The Guardian”, 17.10, <http://www.theguardian.com/books/2015/oct/17/new-irish-literary-boom-post-crash-stars-fiction> (dostęp: 30.11.2015).
- Piątek B. (2015), *History, Memory, Trauma in Contemporary British and Irish Fiction*, Kraków: Jagiellonian University Press.
- Tóibín C. (1999), *Introduction [w:] The Penguin Book of Irish Fiction*, ed. C. Tóibín, London: Viking, s. ix–xxiv.